

Српска академија наука и уметности
Огранак САНУ у Нишу

Недељко Богдановић, Ана Савић-Грујић, Тања Милосављевић,
Мирјана Илић, Надежда Јовић, Стефана Ђорђевић, Томислав Панајотовић

ПАСТИРСКА ЛЕКSIKA ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

ПАСТИРСКА ЛЕКSIKA
ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
SASA BRANCH IN NIŠ

Nedeljko Bogdanović, Ana Savić-Grujić, Tanja Milosavljević,
Mirjana Ilić, Nadežda Jović, Stefana Đorđević, Tomislav Panajotović

PASTORAL LEXICON OF SOUTHEASTERN SERBIA

COLLECTIVE MONOGRAPH

Edited by
Nedeljko Bogdanović, PhD

NIŠ 2020

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОГРАНАК САНУ У НИШУ

Недељко Богдановић, Ана Савић-Грујић, Тања Милосављевић,
Мирјана Илић, Надежда Јовић, Стефана Ђорђевић, Томислав Панајотовић

ПАСТИРСКА ЛЕКSIKA ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФИЈА

Уредник
Проф. др Недељко Богдановић

Н И Ш 2 0 2 0

ПАСТИРСКА ЛЕКСИКА
ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ
Колективна монографија

Ниш, 2020

Аутори

Др Недељко Богдановић
Др Ана Савић-Грујић
Др Тања Милосављевић
Др Мирјана Илић
Др Надежда Јовић
Мст Стефана Ђорђевић
Томислав Панајотовић

Уредник

Проф. др Недељко Богдановић

Рецензенти

Академик Александар Лома
Академик Слободан Реметић
Др Радивоје Младеновић

Издавач

Српска академија наука и уметности – Огранак САНУ у Нишу

За издавача

Академик Нинослав Стојадиновић, председник Огранка САНУ у Нишу

Превод резимеа на енглески језик

Јелена Митрић

Техничка припрема

Миле Ж. Ранђеловић

Штампа

„UNIGRAF-X-COPY”, Ниш

Тираж 100 примерака

ISBN 978-86-7025-882-2

САДРЖАЈ

Од приређивача: Пастирска лексика југоисточне Србије.....	7
Ана Р. Савић-Грујић	
Пастирска лексика југоисточне Србије у науци о језику.....	19
Недељко Р. Богдановић	
Из прошлости овчарства.....	37
Тања Милосављевић	
Фрагмент сточарства на језичкој слици света југоисточних српских говора (Први део).....	49
Мирјана К. Илић	
Овца и коза у пастирској лексици југоисточне Србије.....	87
Стефана Ж. Ђорђевић	
Пастирска и друга зоонимска лексика у топонимији југоисточне Србије.....	107
Надежда Д. Јовић	
Домаће и страно у сточарској лексици југоисточне Србије.....	133
Пастирско искуство као допринос карактерологији (Из <i>Карактерологије Пироћанаца</i> Томислава Т. Панајотовића).....	153
Пастирска лексика југоисточне Србије	
Резиме.....	159
Pastoral lexicon of southeastern Serbia	
S u m m a r y.....	165
Извори и литература.....	173
Напомене о ауторима.....	181
Прилози.....	183
Списак пунктова и обрађивача.....	183
Карте.....	185
Упитник за прикупљање сточарске лексике (прилагођен за сточарење југоисточне Србије).....	187

ПАСТИРСКА ЛЕКСИКА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ У НАУЦИ О ЈЕЗИКУ

Ана Р. Савић-Грујић

Пастирство представља сложену делатност која се одвија унутар сеоског газдинства. Овај комплексан феномен одређен је природним и цивилизацијским условима традиционалног друштва и заснован како на стварним елементима материјалне културе, којима се регулишу најважнији аспекти пастирења (исхрана и нега стоке, смештај, прерада производа...), тако и на сложеним елементима духовне културе у којима се одражавају обичаји чланова одређене заједнице, њихова веровања, култура, народна филозофија и сл. Проучавање назначених карактеристика пастирства првенствено је задатак етнографије и етнологије, на шта посебно указује Клепикова у раду *Славянская пастушеская терминология* (Клепикова 1974: 5). Међутим, у историјском и културном току, паралелно с природним и спонтаним развијањем и усавршавањем човековог односа са животињама из окружења, развијао се и лексички фонд којим је човек настојао да означи сваку познату реалност, односно све што се под појмом сточарења, сточарства, пастирења, пастирства поима и спомиње у комуникацији.

Подстакнут оваквим стањем професор Недељко Богдановић је у Центру за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу покренуо пројекат *Лексиколошка истраживања југоисточне Србије*, а у оквиру њега потпројекат *Лексика пастирства*. Формирањем Огранка САНУ у Нишу појавила се могућност да се некадашњи пројекат настави.

Иако су науци о језику неопходна свобухватна лингвистичка истраживања којима би се представила пастирска терминологија на целом српском говорном подручју, оваква територијално омеђена истраживања требало би да резултирају детаљнијом анализом, а самим тим и јаснијом језичком сликом пастирске терминологије одабраног говорног подручја.

Један од првих задатака у раду на Пројекту био је да пастирску лексику сагледамо кроз призму опсервација других аутора који су стварали на основу материјала с призренско-тимочког дијалекатског подручја. Компаративна анализа већег броја радова пружила нам је нека нова сазнања и

омогућила свеобухватно сагледавање пастирске терминологије југоисточне Србије, произашло из досадашњих истраживања.

Појава комплетнијих збирки пастирске лексике отпочиње радом Н. Богдановића у зајечарском *Развитку*. Рад је убрзо модификован и објављен у првом броју *Ономатолошких прилога* (1979), а потом и у књизи *О говору и именима* (1990). Истичемо његов значај јер се ту први пут врши тематска систематизација пастирске лексике на тлу источне Србије и у оквиру ње уводи разграничење појмова име : назив. Наиме, према речима Н. Богдановића, назив представља привремено именовање, мотивисано каквом видљивом ознаком и често је условљен неким временским моментом. „Називи имају детерминативни карактер и само неке врсте назива прерастају у имена” (Богдановић 1990: 93). Н. Богдановић дистинкцију назив : име представља на фонду речи којима се означавају појединачна грла ситне стоке, првенствено овце и козе у говору села Бучума (источна Србија).¹

Поред општег назива *брав*² наводе се и општи називи обе врсте: *овџн, овца, јагње, јарац, коза, јаре...*

У зависности од квалитативног обележја које је иницирало одређени назив, Н. Богдановић је издвојио десет група:

а) називи према боји брава: *Балџа* ’бела овца’, *Галџа* ’црна овца’, *Жујџа* ’риђа овца или коза’, *Чалџа* ’бела коза или овца са црним ногама око папака’... Сви називи из ове семантичке групе редовно прелазе у имена брва.

б) називи према телесним ознакама

– уши: *зајче, зајкош(к)а* ’јагње или овца са великим ушима’, *клипош(к)а* ’овца или коза с опуштеним ушима’, *чуле, чуља* ’јагње с кратким ушима, често без врха’...;

– рогови: *вилош(к)а* ’коза са виластим роговима’, *рогача* ’рогата овца или коза’, *шута* ’коза или овца без рогова’...;

– реп: *длгорепка* ’овца дугачка репа’, *кус(к)а* ’овца кратка репа’, *репош(к)а* ’овца дугачка репа’...;

– остале ознаке: *гиџа* ’овца која има бујну вуну на врату’, *чипа* ’коза или овца са кратким сисама’, *шиљћа* ’овца са изразито шиљастом губицом’... Називи из ове семантичке групе прелазе у имена брва.

в) називи према узрасту: *багње* ’мало јагње’, *сисалче* ’овца у трећој години’, *сугарџи* ’позно јагње или јаре’... Будући да се ради о именовањима подстакнутим каквом привременом одликом, ови називи не прерастају у имена.

¹ Овакву дистинкцију нешто раније уочио је и описао М. Пижурџа полазећи од стања у говору Роваца (Пижурица 1971).

² Из техничких разлога смо уместо знака за експираторни акценат користили знак за дугоузлазни.

г) називи према квалитету и понашању: *Бíрка* 'овца која стално трчкара тражећи бољу пашу', *Голубíчка* 'мирна овца', *Свíленка* 'овца са свиластом вуном'... Ови називи представљају имена бржава и не припадају апелативима.

д) називи према плодности и млечности: *бíза* 'овца која је донела на свет двоје младунчади', *јáловица* 'овца без плода', *млекúља* 'млечна овца'... Називи из ове семантичке групе не прелазе у имена бржава јер углавном представљају именовања подстакнута тренутним карактеристикама.

ђ) називи за болесне бржаве: *брљíвче* 'болесно бржавче које стално врти главом', *мúса* 'слинава овца', *сметењáк* 'ован неспособан за приплод'... Ово су привремени називи и ретко прерастају у имена.

е) називи према времену млађења: *блáгоша* 'јагње дошло на свет на Благовести', *дáнка*, *недéља*... Ово су називи мотивисани временом доласка на свет и редовно прерастају у имена.

ж) називи према звону: *званáрка*, *клетáрка* 'називи оваца које носе звоно'. Ово су само привремени називи, условљени позицијом носиоца и не прерастају у имена.

з) остали називи. Овој скупини припадају општи називи за овна *бáцко*, *бáче* и један број назива нејасне мотивисаности: *вáњошка*, *кáњошка*, *лíвроша*... Ови називи не прерастају у имена.

и) остала имена. Семантичку мотивацију неких имена није лако објаснити: *грлица*, *девóјче*, *рáда*...

Мада пописани називи и имена бржава репрезентују ситуацију у једном селу источне Србије, њихова бројност указује на богатство семантичких мотивација које су условиле њихово постање.

У раду је дат и краћи осврт на творбене карактеристике забележених лексема.

Иако скромних претензија, овај пионирски рад Н. Богдановића има значаја јер је први потпунији преглед назива коза и оваца једне сточарске регије на периферији наше националне и језичке територије. Поред тога што је истакао разлику између апелатива и онима, односно везу апелатива и онима у исти мах, краћим освртом начео је и питање творбених карактеристика овога слоја дијалекатске лексике. Такође, омогућио је увид који ће помоћи потоњем стварању упитника за теренски рад на простору југоисточне Србије.

У међувремену, говори призренско-тимочке дијалекатске зоне постали су предмет значајних лексикографских проучавања. Објављен је већи број дијалекатских речника, а агилније се приступило и ономастичкој обради топонимије. И у речницима и у ономастичкој грађи похрањен је значајан фонд сточарске лексике, који је указао на потребу за конституисањем посебног упитника за прикуљање сточарске лексике југоисточне Србије и њеним системским проучавањем. Иако је таквих упитника већ било,³ *Упитник за при-*

³ По једном упитнику прикуљана је грађа за монографску обраду *Пастирске терминологије Срема* (Бошњаковић 1985), *Пастирске терминологије Кривовирског Тимока* (Ракић-Ми-

купљање сточарске лексике југоисточне Србије (778 питања), који је саставио Н. Богдановић, потврдио је своју сврху – да свако истраживање поред великог процента заједничке материје има и сегменте који су својствени локалној ситуацији, како на плану значења и језика тако и на плану поимања неких релација сточарског живота и сточарења. Односно, једна од главних вредности оваквих упитника јесте што полазе од конкретних резултата одговарајућих средина које се истражују.

Најкомплетнија збирка лексема којима се расветљава животна и језичко богатство Лозанаца, као репрезентата сточара и сточарске језичке комуникације у сврљишком крају, јесте монографија *Сточарска лексика села Лозана* (2005) Д. Јоцића. Прикупљена, прецизно систематизирана и анализирана грађа резултат је вишегодишњег теренског истраживања врсног познаваоца народног говора и културе, притом, вештог испитивача и озбиљног језичког истраживача. Чинећи споменик некадашњег живота, овако представљена сточарска лексика заувек је отргнута од заборава и дата новим генерацијама као значајан материјал за будућа лингвистичка и етнокултуролошка истраживања, јер језик овде забележен „није само средство споразумевања, већ је то и њихово умење, знање и осећање; често и мука, али и радост, њихова духовна игра, важна, брижна и далекосежна” (Јоцић 2005: 7).

Детаљна лексичко-семантичка анализа фундирана на релевантној и обимној грађи, забележеној на терену на основу *Упитника за прикупљање сточарске лексике* Н. Богдановића, пружила је могућност да се утврди опсег лексичких јединица које уз опште називе домаћих животиња обухватају и: „делове тела животиња, њихово размножавање, узраст, болести, посебна имена, прерађевине и неке лексеме везане за сточаре” (Јоцић 2005). У оквиру три тематске целине: 1. *Врсте животиња и њихове јединке*, 2. *Узгој и нега стоке* и 3. *Прерађевине од стоке* издвојене су тематске групе с лексичким јединицама којима се вербализује стање регистровано на терену.

Тематска целина *Врсте животиња и њихове јединке* обухвата седам тематских група.

а) „Општи називи за јединку и колектив”: *брáв, стóка, мáрва*.⁴ У употреби су и синтагматски спојеви *ситна стóка* за овце и козе и *крúпна стóка* за говече, коња и магарца. Представљени су и називи стоке према збиру и количини: *стадо, буљбк, крдо, чо́пор, сýрија, булу́мента* уз прецизно навођење који колективни назив се употребљава за коју врсту животиња. У вези са сваком животињом дати су појединачни називи, истакнуте су битне карактеристике везане за говорно подручје, али и културне специфичности.

лојковић 1993) и *Пастирске терминологије Пећког Подгора* (Јашовића 1997), чија систематизација даје велику помоћ сваком новом истраживачу целине сточарске лексике неке регије.

⁴ У раду се нећемо бавити значењем лексема које наводимо као илустративни материјал за потврду одређене појаве. Читаоце упућујемо да значење потраже у *Пастирском речнику југоисточне Србије* Н. Богдановића који се ради напореда са свом монографијом.

б) „Делови тела (заједничке и посебне лексеме)” у оквиру којих су:

– лексичке јединице којима се означавају делови тела заједнички свим животињама: *глава́, нога́, мешчина́, кочи́на...* и

– лексичке јединице којима се означавају делови тела специфични за поједине животињске врсте: *прљи́ца* ’предњи део главе оваца’, *па́нак* ’део ноге коња и магарца којим се додирује тле’, затим различити називи косматих израштаја на телу животиња: *ву́на* (овца), *ко́зина* (коза), *дла́ка* (говече), *перуши́на* (живина)...

в) „Размножавање (оплодња и млађење)” где су:

– лексичке јединице којима се означава манифестовање полног нагона: *тра́жи* (за овцу, кобилу), *вре́ка* (за козу), *ру́ца* (за краву), *мр́да* (за магарцу), *букáри* (за свињу)...

– лексичке јединице којима се означава парење: *мр́кају се* (за овце), *би́кају се* (за краве), *запасу́ју се* (за магарце)...

– лексеме за означавање чина млађења и рођења младунчета: *ја́гњи се* овца, *ко́зи се* коза, *ждрéби се* кобила...

г) „Узраст стоке”: *си́салче, дві́ска, дртуру́ина...* Било да се ради о моноксичким јединицама или синтагматским лексичким конструкцијама, прецизном значењу доприноси богат илустративни материјал забележен на терену.

д) „Болести и лечење” где је забележено „велико познавање врста болести, њихово манифестовање, начин и средства лечења” (Јоцић 2005: 21):

– обољења: *ша́п* (овца, говедо, коњ), *малокáвна* (коза), *црвéни вéтар* (свиња)...

– физичке повреде: *стрóши рóг* (овца, говедо), *опопру́жен* (коњ), *сцéни се* (свиња)...

ђ) „Посебна имена”. У оквиру ове тематске групе су набројана именовања мотивисана:

– телесним особинама: *Рóшка, Кли́пна, Чу́ља...*;

– психичким особинама: *Ву́дало, Делбедéр, Свéрка...*;

– временом млађења: *Ђу́рђа, Младéна...*

е) „Узвици при терању и вабљењу стоке и оглашавања стоке”:

– терање и вабљење: *рвј, ја́ли, ци́ци...*;

– оглашавања: овца *блаји́*, коза *вреити́*, говече *мј́ца...*

У оквиру друге тематске целине *Узгој и нега стоке* јесу четири тематске групе.

а) „Радници у сточарству”: *овча́р, погоні́ч, коза́р...*

б) „Смештај стоке – објекти”:

– непокретни објекти: *повáта, би́ло, коли́ба, шта́ла...*

– покретни објекти: *трља́к.*

в) „Исхрана стоке и хранива”. Исхрана стоке вербализована је, између осталих, лексичким јединицама: *па́ша* и *испа́ша*. Хранива се означавају

лексичким јединицама: *ранá* 'општи назив', *сéно*, *шúма*, *огрízина* 'отпад од сена', *слáма*, *момúржиште* 'кукурузовина'...

г) „Предмети, средства и опрема за чување стоке”: *јáсла*, *корúбица*, *сóларка*... Као најбројније, посебно су издвојене лексеме којима се именује опрема за коње: *самáр*, *седлó*, *узенђије*, *áм*, *паишњáк*. Бројни су и називи штапова за терање стоке: *кривáк*, *прут*, *товáга*, *кукáља*, *врждíна*...

Тематском целином *Прерађевине од стоке* обухваћене су тематске групе које садрже лексичке јединице за означавање различитих производа.

а) „Производи од млека”: *млекó* (*óвче*, *кóзје*, *кравé*), *сýрење*, *сýрутка*, *вúрда*, *сметáна*, *бéлмуж...*;

б) „Производи од коже”: *кожá* (*јáгњéћа*, *јарéћа*, *телéћа*, *говéца...*); *опљници*, *таранчúг* 'врећа од штављене коже у којој се чува брашно', *скорњé* 'кабаница од нештављене козје коже', *обљáло* 'део коже који се ставља у опанак'...;

в) „Производи од вуне, кострети и рогова”: *вúна* (*черáпе*, *јелéчичи*, *дрéје*, *вúте...*); *козúна* (*врце*, *конóци*, *јенцýк*, *покрáвци...*); *рóгови* (*чешљóви*, *корице* за *брítве*);

г) „Производи од меса”: *мéсо* (*óвче* – *овчéтина*, *јáгњéће* – *јáгњéтина*, *кóзје*, *јарéће* – *јарéтина*, *говéце* – *говéцина...*), *пити́је*, *јани́ја*, *подробица*, *печени́це*...

Други део ове студије посвећен је творбеној анализи, којом је указано на основне творбене карактеристике које су произашле из прикупљеног материјала. Анализи су подвргнути именички, глаголски и неки придевски деривати добијени префиксацијом и суфиксацијом, као и творенице настале комбинованом творбом. Посебна пажња посвећена је анализи суфикса, њиховом значењу и продуктивности.

У делу насловљеном *Дијалекатске одлике* указано је на фонетске и морфолошке карактеристике говора села Лозана, које у потпуности потврђују његову припадност тимочко-лужничком говорном типу.

Посебан значај ове студије представља *Речник сточарске лексике села Лозана*, односно детаљан попис свих лексема које према ауторовом осећању припадају сточарској терминологији.

Поред радова Н. Богдановића и Д. Јоцића који су у потпуности посвећени сточарској лексици на подручју југоисточне Србије, било је и оних којима сточарска лексика није била примарни задатак. Обрађујући ономастички поједине делове југоисточне Србије, аутори нису могли занемарити дијалекатске одлике забележене грађе нити уплив лексике сточарења / пастирења на ономастичке системе. Тако су својим сведочанствима омогућили даљу разраду јединственог задатка истраживања сточарске лексике у привредној делатности, у именовану простора, у језику, па и у култури свакодневног живота сељачког живља током историје, на просторима која данас доживљавају демографску девастацију, замирање привреде

и затирање живота на селу, најпре и највише у језички најзанимљивијим пределима.

На основу ономастичке грађе прикупљене на терену југоисточне Србије В. Вукадиновић је у монографији *Топоними зоонимског порекла* (1996) сачинио детаљан попис (микро)топонима заснованих на зоолошкој лексици. Будући да се ова монографија тематски само делимично тиче пастирске лексике, у фокусу наше пажње нашли су се само називи домаћих животиња у топонимији.

Поред општих осврта на топониме зоонимског порекла и на њихово место у лексичком систему, аутор је у поглављу *Семантичке карактеристике* указао и на њихове значењске особености. Тако су на основу значења (микро)топоними мотивисани зоонимским лексемама разврстани у три групе:

1. Прву групу чине секундарне семантичке реализације зоонима код којих није дошло ни до каквих измена основног облика, већ само до метафоричког преноса назива на основу асоцијативног повезивања: *Јарџи, Магаре, Теле, Шатке...*;

2. У другој групи налазе се (микро)топоними чији су називи „изведени од назива животиња према њиховом станишту или некој другој карактеристици” (Вукадиновић 1996: 10). Са синхронијске гачке гледишта мотивисаност многих топонима из ове групе није потпуно јасна. Стицајем околности ово подручје претрпело је историјске и економске промене које су велики број пунктова оставиле без житеља. Расељавање становништва утицало је да поља опусте, а неконтролисано истребљивање да многе животињске врсте нестану. Међутим, променама су одолели многи (микро)топоними посведочени у прикупљеној грађи: *Воловарник, Говедарник, Козарник, Коњарник, Овчарник...*;

3. У трећој групи су (микро)топоними којима се именују „места где се некада одвијала делатност везана за животиње”. Топоними у овој групи представљају деривате мотивисане зоонимима, а изведене суфиксима *-ица* и *-иште*. У грађи су потврђени називи: *Биволица, Јарчиница, Магаревица, Ждребиште, Јарчиште, Свињиште...*

Будући да је за разумевање значења регистрованих (микро)топонима често неопходно спровести и творбену анализу, аутор је посебно издвојио поглавље *Структурне (творбене) карактеристике*, где је указао да се и на творбеном плану одражавају битне семантичке карактеристике.

а) Најпре, један број (микро)топонима јесу моноксичке јединице које се у основном значењу реализују као називи животиња, док се у процесу лексичко-семантичке деривације, односно метафоризације, развија значење имена места без икаквих измена на творбеном плану: *Магаре, Теле, Шатке...*

б) Око 180 (микро)топонима, укључујући све фонетске варијанте, јесу деривати мотивисани одређеним зоонимским лексемама и изведени одговарајућим суфиксима. Случајним одабиром као пример издвојили смо само деривате мотивисане зоонимом *коза*: *Козја, Козјак, Козјачица, Козило, Козилиште, Козница, Козара, Козаре, Козарник, Козарница.*

в) Највећи број (микро)топонима (око 260 укључујући све фонетске варијанте) чине двочлане синтагматске конструкције, најчешће сачињене од географских апелатива и придева изведених од зоонимских лексема. Примера ради, издвајамо (микро)топониме који у свом саставу имају придевску лексему мотивисану зоонимом *коза*: *Козји брег*, *Козји грб*, *Козја грбина*, *Козиш дол*, *Козарска долина*, *Козличка долина*, *Козладерска долина*, *Козја дувка*, *Козји камен*, *Козји камик*, *Козја нога*, *Козји праг*, *Козји поток*, *Козја падина*, *Козарски рид*, *Козјослатска река*, *Козја слатина*, *Козја стена*.

г) Забележена су и два релациона (микро)топонима *На вука басенога*, *На орлово дупе*, настала додавањем предлога испред двокомпонентних назива места.

д) Посебну групу чине сложене именичке лексеме настале различитим начинима творбе, које у свом саставу имају и основу неке зоонимске лексеме: *Дигнимагарици*, *Јурикобила*, *Овчибаба*, *Свињивр...*

Аутор је након детаљне систематизације издвојио 81 назив за животиње (и њихове младунце) који суделују у образовању (микро)топонима: „Домаће животиње заступљене су са 23 врсте, дивље са 20 (звери 7, гмизавци 3, водоземци 4, глодари 4), птице 30 (живина 5, остале птице 25) и инсекти са 10 врста” (Вукадиновић 1996: 26). Овако велики број зоолошких лексема у образовању (микро)топонима опревдан је чињеницом да животиње, посебно домаће, свакодневно окружују човека и у непосредној су конкретности и симболичкој вези с његовим животом. Најпродуктивније извориште за развој секундарних значења која се односе на (микро)топониме представљају зооними: *вук* (37 назива), *говедо* (26 назива), *коза* (41 назив), *коњ* (35 назива), *мечка* (42 назива). Будући да су животиње носиоци различитих симболичких вредности и чине важан сегмент културног, митолошког и фолклорног наслеђа српске културе (Новокмет 2016: 17), ова сазнања чине подстрек за даља тумачења и утврђивање културолошких оквира, односно идентификовање мотива за овакав тип метафоричких преноса.

Монографија садржи и поглавље где је посебно указано на неке језичке карактеристике, односно потврђене су одлике утврђене ранијим дијалектолошким студијама, првенствено *Дијалектима источне и јужне Србије* А. Белића.

На основу расположивог материјала В. Вукадиновић је регистровао већи број суфикса којима се од зоонима граде топоними.

Посебан значај ове монографије представљају лингвистичке карте којима је указано на географску распоређеност битних језичких чинилаца који се распознају у тематској групи топонима.

У поглављу *Речник* ексцерпирана грађа је узбучена, обележена акцентом, уз прецизно навођење свих фонетских и морфолошких ликова.

Значајан допринос проучавању сточарске лексике југоисточне Србије представљају и размишљања Н. Богдановића, презентована у поговору ове монографије. У тексту *Онимизација сточарске лексике* Н. Богдановић

је изложио своја сазнања о путевима преласка апелатива у оним, на конкретном терену и у конкретним комуникацијским условима југоисточне Србије (призренско-тимочка дијалекатска област).⁵

И у монографији *Микротопонија Сврљига* (2005) Н. Богдановића издвојен је, између осталих, велики број микротопонима који се јављају као изведенице или синтагматски називи од назива домаћих животиња: *биво* (Биволица), *во* (Вољујак), *вепар* (Вепрова бара), *говедо* (Говедарица), *јагње* (Јагњило), *јаре* (Јаричиште), *коза* (Којзача), *коњ* (Коњар), *крава* (Кравјански бунар), *куче* (Кучја падина), *мачка* (Мач(ј)а глава), *овца* (Овчарски гроб), *петтао* (Петловац), *свиња* (Свињчиште), *шиљеже* (Шиљегарник);

У раду налазимо и један користан сумарни податак: „Уз помоћ 79 топонима насталих од зоонима, у Сврљишкој котлини именује се укупно 130 локалитета. У укупном фонду топонима то чини 4%” (Богдановић 2005: 80).

И то није све, јер сточарске лексике има и у изведеницама које значе сточарске објекте, опрему, производе, мануфактуру. Наводимо само неке интересантније лексеме које су изведене од сточарске лексике или припадају и даље овом лексичком скупу: *бачија*, *јагњило*, *козило*, *обор*, *појата*, *појило*, *става*, *струга*, *трљак*; *кашкавал* (Богдановић 2005: 81, 83).⁶

С прикупљеном грађом, и уз појачан интерес за њу и све што она пружа, појачавао се и задатак истраживача. Наиме, продубљују се поједина питања сточарске лексике, о чему сведоче и два зборника радова колектива сарадника Студијске групе за српски језик Филозофског факултета у Нишу.

Друга свеска *Дијалектолошких истраживања* (2007), објављиваних у издањима Филозофског факултета у Нишу (свеску уредила Н. Јовић) посвећена је управо питањима сточарске лексике.

На почетку зборника стоји рад В. Јовановића *Социјално-психолошке основе односа човека и животиње*, који доприноси разумевању односа човека и животиња из којег настаје богат систем речи и израза како за опис стоке и сточарења тако и за комуникацију која се развија између домаће животиње и њених пастира. Аутор истраживање заснива на корпусу прикупљеном у селу Каменица код Ниша. Рад се састоји се из четири поглавља и речника мање познатих речи. Значајан допринос представљају текстови дати у изворном облику. Овај рад је само зачетак истраживања, чијим би се продубљивањем могло доћи до много већих резултата.

Н. Јовић је у обимном раду *Сточарска терминологија у Речнику тимочког говора* извршила семантичку анализу и систематизацију лексике

⁵ Временом се богатио фонд језичких чињеница каквим се бавио В. Вукадиновић те су се створили услови и за наставак даљих проучавања, о којима се излаже у засебном раду С. Ђорђевић у овој монографији.

⁶ Сличне прегледе, с мање или више података, налазимо и у радовима Ј. Динића *Ономастика Заглавка*, Љ. Рајковића *Кожељца Ономастика Тимока*, Љ. Ђирића *Ономастика белопаланачког краја*, Д. Златковића *Микротопонија пиротског краја*, у више радова у *Пиротском зборнику* и других.

народних говора тимочке регије. Анализом је обухваћено око 700 лексема у вези са сточарском терминологијом. Први део семантичке анализе носи опште називе за стоку и у вези са стоком. Дати су општи називи за јединку, називи за угинуле животиње, називи за болести и смрт животиња, називи колектива и узраста стоке, називи за плодну и неплодну стоку. Ту су још и називи делова тела животиња, унутрашњих органа, као и називи за особине и понашање стоке.

У другом делу семантичке анализе првенствено су разматране лексеме у вези са овцама, које су и најбројније, али и лексеме које се односе на козе, говеда, коње, магарце, свиње и живину.

Остале лексеме из домена сточарске терминологије разматране су у оквиру поглавља: *Болести према врстама стоке и понашање оболеле стоке, Лучевине, Опрема за стоку, Узвици за терање и вабљење стоке, Простор и просторије за чување и напасање стоке, Храна за стоку, Сточарење, Алатке које се користе у вези са стоком или прерадом сточарских производа, Сточарски производи, Посуђе и посуде, Радници код стоке, Опрема пастира, Пси, Остало.*

Последње поглавље семантичке анализе посвећено је лексемама које имају метафоричку употребу. Указано је да се у некој од секундарних семантичких реализација називи животиња могу односити на људе, биљке, друге животиње, предмете, игре и сл.

Кратак осврт на фонетске особености потврдио је припадност призренско-тимочком говорном типу, док су творбеном анализом представљени најпродуктивнији префикси и суфикси и утврђени начини грађења и творбени модели.

Рад садржи и додатак који је донео поглед на етимологију најзагонетнијих јединица овога фонда. Етимолошком анализом утврђено је да је сточарска терминологија у основи словенска, али је значајан и проценат позајмљеница. Међу најстаријим су романизми, грецизми, а спорадично су забележени и албанизми. Турцизми су новијег датума, али су с обзиром на културне и историјске прилике прилично заступљени. Међу страним речима могуће је пронаћи и понеки германизам, а има и оних чије порекло није могуће прецизно утврдити.

Рад М. Илић *Узвици у речницима југоисточне Србије*, наоко скромног обима, значајан је јер начиње тему употребе узвика у комуникацији са животињама, за коју је потребан и обимнији материјал и студија говорне ситуације у којој се јавља то комуницирање. На основу постојеће поделе узвика ауторка је извршила поделу узвика забележених у дијалекатским речницима и закључила да је узвика који се односе на животиње мало с обзиром на значај сточарства у селу. Детаљније истраживање уследило је касније, а резултати су објављени у новој верзији рада, насловљеном *Комуникација човек – животиња* (в. ниже).

У раду *Имена паса у југоисточној Србији* Ј. Марковић је имена паса сагледала са културолошког и семантичког аспекта. Будући да је давање имена у вези са културолошким приликама у одређеном крају, ауторка закључује да би ово истраживање на неком другом терену дало другачије резултате. Имена до којих се овом приликом дошло, разврстана су према семантичкој мотивацији која може бити условљена бојом пасје длаке, врстом длаке, понашањем пса, карактером, величином (узрасном), те даном када се пас окотио. Некада је именовање засновано на антропонимима, а ређе је мотивисано именима других животиња, називима филмских јунака и сл. Будући да су поједина имена паса врло фреквентна, прерасла су у синониме за пса.

У осврту на творбене особености имена паса, Ј. Марковић истиче да је мало творбених модела, али да постоји тежња да се тај број увећа.

У раду *Имена коза* Д. Златковић се бави питањем имена коза у говорима југоисточне Србије. Аутор продубљује сазнања о путевима настанка имена, односно тражи и проналази мотивацију за онимизацију и прецизира сазнања о систематизацији уочених атрибута јединке који су могли утицати на настајање имена. Од бројних квалитативних обележја која могу представљати подстрек за номинацију, издвајамо: време млађења, телесни склад или несклад, рогатост, изглед ушију, изглед репа, боју длаке, распоред шара, плодност, понашање и сл. Често су и имена коза заснована на антропонимском моделу. Рад садржи богат списак имена коза који отвара могућност за даље анализе и тумачења.

Љ. Ђирић је аутор текста *Топоними сточарске провенијенције у белопаланачком крају*. Први део овог рада чини речник топонима сточарске мотивације. Многи забележени топоними данас су сасвим страни чак и великом делу локалног живља, те су овакве врсте пописа један од начина да се сачувају од заборавља.

У другом делу рада спроведена је творбена анализа забележених назива, где је указано да међу топонимима има и простих речи и изведеница, али је највећи број твореница насталих сложено-суфиксалном творбом.

Два рада, оправдане занимљивости, шире овај зборник на подручје говора изван призренско-тимочке говорне зоне те ћемо их само кратко представити. Г. Јашовић у тексту *Узвици за дозивање или терање стоке и још неки узвици у вези са пословима око стоке* говори о узвицима у комуникацији са животињама у области Пећког Подгора, а М. Вуковић даје врло занимљив рад *Лексика коњарства у Горњем Заостру* (сектор Беране – Бијело Поље). Рад је утолико занимљивији што долази са другог дијалекатског подручја, што доноси доста терминологије страног порекла, и што описује језичке јединице из области коњарства, гране која је у призренско-тимочким говорима мање развијена.

Са увећањем броја података и са продубљивањем сазнања која су карактерисала почетну фазу проучавања сточарске лексике, стигло се и до зборника радова *Пастирски именослов* (2016). Овај зборник произашао је

као резултат рада удружења истраживача Хемимонтана⁷ које се бави истраживањем природних, историјских и културних вредности Старе планине и суседних области. У зборнику је представљен именички фонд којим се на подручју југоисточне Србије означавају домаће животиње, првенствено овце, козе и пси. Приређивач овог зборника и аутор већег броја радова различитог обима јесте Н. Богдановић. Он је поред уводнох напомена написао још и текстове *Онимизација сточарске лексике*, *Називи имена брава у околини Сврљига*,⁸ *Што у природи – то и у језику*, – *Козо једна! – Јарче прчави!* и *Одраз пастирских знања на именовање простора*, који доносе нова сазнања о именима животиња, различитим изразима у вези са њима, као и о речима које настају у комуникацији са њима.

У раду *Онимизација сточарске лексике* Н. Богдановић говори о ситуацијама у којима сточарска лексика добија специјалну функцију именовања различитих реалности из човекова окружења. Аутор указује на постојање тројаких односа у којима се могу наћи апелатив и оним:

1. апелатив настави да живи са својом општом функцијом, док се оним веже за конкретну реалност (*чуља „овца кратких ушију” : Чуља „име овце”*);

2. апелатив се временом губи, док оним живи као лексема са специјалном функцијом (*овслъ „магарац” : Ошљане „име села”*);

3. и апелатив и оним доживе извесне обличке трансформације и временом изгубе препознатљивост.

Посебна пажња посвећена је процесу настајања микропонима од зоонима и других апелатива из живота старопланинских сточара. Тако *Бачевина* и *Бачиште* сведоче о постојању бачија на овим просторима. Бројни микропоними међу којима су и *Говедарник*, *Јагњилиште*, *Поватиште*, *Солила*, *Шиљегарник* данас су само називи њива или сеоских атара и језичка сведочанства да су се на тим просторима некада одвијале различите сточарске делатности. Микропоним *Овчарев гроб* подсећа на најзначајнијег учесника у сточарењу, док *Кашкаваљциница* и *Кашно грне* говоре да је на овим просторима некада постојала организована прерада млека.

У кратком раду *Што у природи – то и у језику* репрезентоване су речи којима се у старопланинском крају означава животињски измет. Ово је уједно и први текст на српском говорном подручју у целости посвећен лексици овога типа.

Рад – *Козо једна! – Јарче прчави!* преноси метафоричка именовања људи заснована на вези по сличности са неком животињом. Н. Богдановић разматра механизме по којима секундарна метафоричка именовања најпре прерастају у надимке, а неретко и у званична имена. У старопланинском крају нека-

⁷ Удружење истраживача НАЕМИМОНТАНА Ниш бави се истраживањем културног и језичког наслеђа Старе планине и суседних подручја.

⁸ Текст је преузет из књиге: Н. Богдановића *О говору и именима*, Градина, Ниш 1990, стр. 93–103.

да су се могла чути имена *Голуб, Лабуд, Паун, Славеј, Сокол*. Данас су оваква имена реткост, али сведочанство њиховог постајња представљају презимена и породични надимци. Рад доноси и занимљив попис микротопонима мотивисаних надимцима и именима насталим метафоризацијом према различитим животињским врстама и бројним ентитетима из пастирског живота.

Радови Д. Златковића *Имена коза*, Ј. Марковић *Имена паса у југоисточној Србији* и Н. Јовић *Сточарска лексика у Речнику тимочког говора* преузети су из зборника *Дијалектолошка истраживања II* уз незнатне измене.

Рад М. Илић *Комуникација човек – животиња* наслања се на истраживања репрезентована у раду *Узвици у речницима југоисточне Србије* објављеном у претходном зборнику. Из богате грађе похрањене у дијалекатским речницима с призренско-тимочког дијалекатског подручја М. Илић је издвојила узвике који се користе у комуникацији са животињама. Анализирани узвици за дозивање и терање стоке указују на различите однос између човека и животиње и потврђују да животиња препознаје одређене скупове гласова и њихова значења и на њих адекватно одговара.

У монографији *Антропографска лексика у говорима сврљишког краја – лингвогеографски приступ* (Савић-Грујић 2017) указано је да је велики проценат антропографске лексике настао метафоризацијом према различитим животињским врстама из човекова окружења. Метафоричка номинација подстакнута је везом по сличности између датог појма и човека специфичне телесне карактеристике која је „заснована на некој компоненти, као што су, рецимо, функција, облик, боја положај, порекло итд.” (Драгићевић 2007: 148). Секундарне семантичке реализације зоонима које се односе на људе различитих телесних карактеристика, забележене су у многим доменима. Осврнућемо се само на оне које су релевантне за наше истраживање.

Сема изгледа „који је дебео и снажан” условила је развој пејоративних метафоричких назива *би́к* и *во́л*. Исти називи потврђени су и у номинацији особа дебела врата. На продуктивности сема „крупан” и „незграпан” засновано је и секундарно пејоративно значење зоометафоре *би́к* посведочено при именовању телесно незграпних особа. Сема изгледа подстакла је и пејоративне метафоричке називе *во́л/воли́на* у доменима особа округле главе и особа широких ноздрва.

Назив *вепѝр* и *свиња́* у номинацији изразито дебелих особа метафоричке су природе и резултат субјективне оцене појединаца. На развој високог степена пејоративности, поред семе прекомерне тежине, утиче сема сликовитости, којом се остварује визуелно повезивање и ствара негативна субјективна оцена. Пејоративна зоометафора *свиња́* потврђена је још у именовању особа дебелих образа и особа широких ноздрва.

Пејоративни метафорички назив *кобилáча* може се срести у различитим доменима при номинацији жена чији физички изглед оставља непријатан естетски утисак, што се на језичком плану исказује семом негативног колективног вредновања.

Величина зуба условила је развој зоометафоре *кóњ*, док је величина и клемпавост ушију подстакла пејоративни метафорички пазив *магáре*.

Метафорички називи *јарџи*, *коза*, *овџн*, *овца* употребљавају се за именовање лоше ошишаних особа.

Називи *гусáн* и *ћура́н* у именовању особа дуга врата успостављени су метафоричким преносом значења, при чему су физичке карактеристике животиња пренете на човека. Скупини лексема којима се именује особа дуга врата својим фигуративним значењем прикључују се и лексеме *голоши́ја*, *голоши́ка*. Примарно значење ових лексема јесте „кокошка или овца голе шије и име таквој кокоши или овци” (Динић 2008: 107). Семом изгледа „који је дуга гола врата” подстакнуто је секундарно значење које се односи на особу таква изгледа.

Преносом назива са животиње на човека развила се зоометафора *кокóшка* и у домену особа ситних очију. Мотивација за овакво именовање подстакнута је семом изгледа у којој је садржана информација о величини очију, којој се често као пратећа компонента придружује слабовидост.

Аномалија изгледа прстију која се манифестује у виду коже међу њима условила је метафоричко повезивање особа оваква изгледа с пернатом живином којој су прсти спојени пловним кожицама. Резултат такве везе су зоометафоре: *гушче*, *пловáн*, *плóвка*, *плóвче*, *шотáн*, *шóтка*.

Зоометафоре *пловáн*, *плóвка* и *шотáн* подстакнуте су и специфичним начином кретања. Све ове лексеме употребљавају се у номинацији особа које се гегају у ходу. На развој зоометафора *шóтка* и *шотáн* поред семе изгледа утицала је и функционална сема која носи информацију о специфичном начину кретања условљеном деформитетом ноге/ногу. Метафоричка употреба лексема *плóвка* и *шóтка* у номинацији женских особа остварена је продуктивношћу семе која носи информацију о њихању куковима.

На конституисање метафоричког назива *петли́чко* поред семе изгледа „који је ситан, мали” утицала је и диференцијална сема у којој је садржана информација о карактерном својству „који је кочоперан”, што је условило развој високог степена пејоративности.

Метафоричка именовања веома су распрострањена и забележена у свим доменима. Она доприносе нијансирању човекових особина и богаћењу лексичких средстава у експресивном погледу јер обавезно садрже сему оцене и то обично негативну.

Широка употреба метафора код којих преовладавају жива слика и широка палета конотација говори о симболичком погледу на свет, специфичном за дату лингвокултурну област.

Са аспекта језичке интерференције нарочиту пажњу сточарској терминологији посветио је С. Георгијевић, изучавајући суживот Влаха⁹ и Срба, од-

⁹ „Романски становници из центра Балкана прелазе преко Дунава у Азију или се повлаче у планине, те се још дуго времена, све до наших дана, одржавају под различитим називима: Власи, Аромуни, Цинцари, Чичи итд.” (Мусић 1972: 8).

носно Романа и Словена на тлу југоисточне Србије. Друга свеска његових *Балканолошких студија* (Георгијевић 1968) има целине: *Из сточарске терминологије* и *Из сточарске терминологије II*. У оквиру првог написа разматра се више термина за узрасне називе брава: *шиљег – шиљеже, селетак – трзе – сугаре, младунче, шпуре и копилица, промелац, дивизе и стрпла*, а у другом најпре „неки специфични називи за браве”: *оњукле, мугара, трпела, пикурар, цап, трц, прч, праз*; а затим и „називи брава према боји руна и длаке и другим телесним особинама”: *балабан, баља, бара, баран, бика, бирка, бирова, биза, буша, цура, чип, чока, чуља, чума, гала, гара и гаруша, лаба, лаја, мулин, мургеша, нигуша, ника, нуисе, рамеша, ружоова, шут, шкаба, вакли*. Ту су и неки називи производа од млека и називи неких јела: *брндза, ира, каља, куластра, нешеста, прпа, сјера, сметана; торотан, урда, јомужа*; као и називи места где се држи стока: *мандра, кашер, маргар, мошуна, струга* итд. С. Георгијевић је настојао да већину споменутих назива доведе у везу са романовлашким¹⁰ супстратом, или протумачи у светлу утицаја говора Влаха на српски језик, али тако повеже и саму сточарску делатност говорника који данас имају ове речи у свом лексикону, а то су сточари са целине подручја српског језика на Балкану.

У светлу језичке интерференције сагледана је и сточарска лексика у необјављеном магистарском раду Н. Петровић *Страни елементи у сточарској терминологији југоисточне Србије* (Петровић 1996). Део лексичког фонда, који по мишљењу ауторке припада романизмима, изгледа овако: *баретина, бешика, бисази, варди, ваша, врч, кукуљ, гутураћ, дукатка, Дуња* (име овци), *круна, мазга, мајстор, мачуга, миник, Морча* (име јарцу), *Мратинци, накастрим, Павуноша* (име овци), *пујка, сугаре, чутурица, клашње, куластра, кара* (тера), *вака, бућа, силажа, тормакуља, базен, галоп, кер, кантуљ*. Из овог магистарског рада проистекла су и два реферата: *Речи страног порекла у сточарској терминологији југоисточне Србије* (2015) и *Страни елементи у лексици прераде примарних сточарских производа у говорима југоисточне Србије* (2017). Подстрек за настанак ових радова ауторка је пронашла у чињеници да је у већини студија посвећених сточарској терминологији истакнуто да је ова лексика претежно словенског порекла (Бошњаковић 1983: 88, Ракић-Милојковић 1993: 85). Међутим, суживот, а самим тим и језичка интерференција Срба и бројних несловенских народа на подручју југоисточне Србије условили су присуство „страних наноса у сточарској терминологији овог дела Србије више него у другим испитиваним подручјима” (Јовић 2015: 215).

Иако је међу лексемама које се односе на сточарство мало оних које се могу приписати искључиво сточарској терминологији, Н. Јовић у раду *Речи страног порекла у сточарској терминологији југоисточне Србије* (2015: 216) прави условну поделу на:

¹⁰ Термин *Романовласи* С. Георгијевић узима као општији појам, и по ширини – за пространство Балкана, и по дубини – за различите историјске периоде, док термин *Власи* као да задржава за становништво источне Србије – данас, или за сточаре – у средњем веку.

1) сточарску терминологију у ужем смислу која се односи на називе, млађење, узраст и делове тела стоке, као и на узгој стоке, опрему за стоку и стручност оних који раде са стоком и

2) сточарску терминологију у ширем смислу, коју чини лексика за означавање прерађевина од основних сточарских производа, средстава, алата и посуда за њихову прераду; лексика за означавање опреме сточара; лексика за означавање сточних болести, те лексика пастирских игара, веровања и административних обавеза у вези са поседовањем стоке.

У овом раду репрезентоване су лексичке позајмљенице у сточарској терминологији у ужем смислу, обухваћене семантичким пољима:

1. општи називи за стоку и у вези са стоком: *буљук, сурија, бачија...*;
2. називи у вези са узрастом стоке: *шиљег, сугаре, багане, ћосен...*;
3. називи у вези са деловима тела појединих врста стоке: *бут, тулбак, чкембе/шкембе, бешика...*;
4. називи лучевина код стоке: *балега*;
5. називи опреме за стоку: *белчуг, алка, ам, јулар, колан, зенђија...*;
6. називи радника око стоке: *чобанин, бач...*

Рад *Страни елементи у лексици прераде примарних сточарских производа у говорима југоисточне Србије* представља наставак претходног истраживања те репрезентује лексичке јединице које се односе на:

1. називе у вези са радом са примарним сточарским производима, који се могу односити на:

- рад са млеком: *шарденка, маја, саламур...*;
- прераду вуне: *боји, фарба*;
- рад са месом: *корми, шићемби, коматише...*;

2. називе алатки које се користе у преради примарних сточарских производа:

- за мерење и прераду млека: *зић, ђевђир, кутлача, скар...*;
- за обраду вуне: *дерак*;
- за обраду меса: *сатър*.

3. називе сточарских производа

– од млека: *куластра, серав, кајмак, бачија, велија, вурда, бућа, сига, кашкаваљ, ђобек, денка, белмуж, качамак, кутмач...*;

– од вуне, кострети и коже: *сераива, влна од шиљежићи, ролна, камчелка, штим, клаише, шајак, багана, ваша, шуба, постаћија, вутарка, черане, фусикле, ђебре...*;

– од меса: *крзле, бут, вардаљ, черек, кол, цогљан, кременадла, ваша, каши, фртал, кајса, пастрма, цигерка, сармице, шкембиште, кавурма...*

Све анализиране лексичке јединице својина су југоисточних српских говора, где као позајмице чине саставни део народне сточарске терминологије и непобитни доказ историјских лингвистичких слојева балканског језичког миљеа. Иако је сточарска терминологија југоисточне Србије у основи словенског порекла, ове лексеме показују да је сама природа сточарске де-

латности условила бројне међујезичке утицаје. Тако се међу лексичким позајмљеницама у сточарској терминологији уочава старији влахоморавски, албански и грчки слој као и млађи турски слој позајмљеница.

Поред прилога који су у целости посвећени пастирској лексици југоисточне Србије, богата лексичка грађа из ове области похрањена је у материјалу за *Српски дијалектолошки атлас*. У фондусу података прикупљених путем јединственог упитника скоро 120 питања посвећено је домаћим животињама. *Атлас* доноси прецизне податке о бројним језичким фактима у вези са домаћим животињама: опште називе јединки, њихових младунчади, колектива, називе објеката у којима домаће животиње бораве, називе оних који се старају о домаћим животињама, називе различитих предмета који се користе око стоке, називе прерађевина од млека, меса, коже и др. Распоредом симбола на картама пружа се прилика да се на географском плану осмотри територијална распрострањеност ових лексема и репрезентује испољавање различитих језичких односа. Материјал *Српског дијалектолошког атласа* пружа нарочито занимљиве податке када је реч о говорима призренско-тимочке дијалекатске области, који се од остатка српске језичке територије издвајају специфичним архаизмима и бројним иновацијама у духу балканских развоја.

Пастирска лексика значајно је заступљена и у *Опитекарпатском дијалектолошком атласу*. Упитник ОКДА садржи секцију *Пастушество* са чак 149 питања која се тичу различитих реалија из пастирског живота. Из области југоисточне Србије у *Опитекарпатском дијалектолошком атласу* су пунктови Првонек, Калетинац и Топли Дол. Детаљан преглед стања потврђеног у *Атласу* и резултата која су донела потоња лексичка истраживања дао је Н. Богдановић у раду *Пастирска лексика југоисточне Србије и Опитекарпатски дијалектолошки атлас* (у штампи). Аутор указује на чињеницу да нова теренска истраживања употпуњују фонд и проширују сазнања о пастирској терминологији, што изискује да се коригују стања у картама *Атласа*.¹¹

¹¹ Студија *Славянская пастушеская терминология* (1974) заснована је на конкретном теренском материјалу карпатске зоне. Плодне релације успостављају се и са стањем пастирске лексике нашег подручја. Имајући у виду фонд пастирске лексике југоисточне Србије којим данас располажемо, можемо жалити што није у пуној мери био доступан истраживачима када је настајала ова богата и врло компетентна књига. Данас ова књига пружа могућности за многа упоређења, како у случајевима где нашу лексику препознајемо на ширим просторима које ова књига захвата, тако и онде где се та лексика разликује од других зона карпатског ареала (синонимски, али и фонетски или творбено, у чему се огледају одлике наших дијалеката), о чему сведоче и резултати рада на *Опитекарпатском дијалектолошком атласу*. Додајмо само да се већина анализираних основа пастирске лексике обрађене код Клепикове налази и у нашим говорима (p(V)гч-, *рѓгv-, *birka, *běl-, *bal-, bar(d)z-, *vakeša, *šyt, *čul, mьlz- и *doj-, *c(V)rk-, *kolastra, *sēr-, *var-, *urda, *syrvatka, *staja, *obor(a), *košar(a), *koliba, *komarnik.

Детаљан преглед радова који се баве лексиком пастирства омогућио нам је да дођемо до неких начелних закључака. Будући да је сточарство међу најстаријим људским делатностима, има доста момената којима се потврђује постојање сточарских термина који припадају, или су припадали, једном народу (и језику) а онда су лако прелазили у културу другог народа заједно са искуством у сточарењу, у преради млека, обичајима и обредима, остајући негде као једини термини, а негде као синоними са делимичним или потпуним подударањем значења. Посредно, овакви термини сведоче и о постојању неког народа, неких говорника, на просторима где их сада можда и нема па се језички остаци јављају као споменици некадашње праксе. Због свега тога разумљиво је што сточарска лексика показује различите степене интерефенције. У сточарској лексици (односно: пастирској терминологији) могуће је препознати супstrate, адstrate, актуелну лексику, архаичну лексику, те лексику широког спектра, и лексику уско везану за конкретни део територије, што, оправдано, овај лексички фонд чини једним од најзначајнијих интереса лингвистичких истраживања.

У скоро педесет упитника које су попуњавали научни радници, проsvетни радници, студенти и знатижељни завичајци у говорима призренско-тимочке дијалекатске области, слило се доста података о речима којима се именују реалије сточарске делатности уопште, са посебном пажњом на сточарење у пастирским пределима југоисточне Србије. Иако још увек није доживео адекватну обраду, овај богат лексички материјал представља драгоцен извор података за даља лингвистичка истраживања. За сада је на основу њега у оквиру пројета *Лексиколошка истраживања југоисточне Србије* и планиране теме пастирства сачињен *Пастирски речник југоисточне Србије* Н. Богдановића. Део ове лексичке грађе обрађен је и у радовима припремљеним за објављивање у различитим зборницима у земљи и иностранству: *Пастирска лексика југоисточне Србије и општекарпатски дијалектолошки атлас* Н. Богдановића, *Деривати именица овца и коза у стаду пастирске лексики југоисточне Србије* М. Илић, *Лексички синоними у Пастирском речнику југоисточне Србије* А. Савић-Грујић и *Пастирска лексика Старе планине и Пећког Подгора* М. Илић.

Литература¹²

Белић 1905, Богдановић 1979, Н. Богдановић 1990, Богдановић 2005, Богдановић 2019, Бошњаковић 1985, Вукадиновић 1996, Георгијевић 1968, Динић 2004, Драгићевић 2007, Златковић 2015, Јашовић 1997, Јоцић 2005, Клепикова 1974, ДИС 2007, ПИМ 2015. Пижурица 1971, Петровић 1996, Петровић 2015, Петровић 2017, Рајковић Кожељац 1990, Ракић-Милојковић 1993, Савић-Грујић 2017, Ћирић 1997; Ћирић 2019.

¹² На крају сваког рада дајемо скраћенице коришћене литературе, док ће се пуни списак дати на крају књиге.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Антонијевић 1982** - Д. Антонијевић: *Обреди и обичаји балканских сточара*, Посебна издања, Књ. 16, САНУ, Балканолошки институт, Београд.
- Белић 1999** - А. Белић: *Дијалекти источне и јужне Србије*, Изабрана дела Александра Белића, т. 9, Београд.
- БЕР** - *Български етимологичен речник*, Софија, 1962–2017.
- Богдановић 1979** - Н. Богдановић: *Називи и имена брва у околини Сврљига*, ОП I, Београд, 155–165.
- Богдановић 1984** - Н. Богдановић, *Глаголски пејоративи у говору Сврљига*, *Лексикографија и лексикологија* (Зборник радова), Нови Сад - Београд, 23–25.
- Богдановић 1986** - Н. Богдановић: *Микротопонимија Голака*, ОП VII, Београд, 483–498.
- Богдановић 1987** - Н. Богдановић: *Говор Алексиначког Поморавља*, СДЗБ XXV.
- Богдановић 1990** - Н. Богдановић: *О говору и именима*, Градина, Ниш.
- Богдановић 1994** - Н. Богдановић: *Лексичка дисперзија у говорима југоисточне Србије*, ГПТ, 241–251.
- Богдановић, Вукадиновић, Марковић 1996**: Н. Богдановић, В. Вукадиновић, Ј. Марковић. *Библиографија призренско-тимочких говора*, у *Призренско-тимочки говори*, Ниш: Филозофски факултет, 27–71.
- Богдановић 2005** - Н. Богдановић: *Микротопонимија Сврљига*, ОП XVIII, Београд.
- Богдановић 2015а** - Н. Богдановић: *Онимизација сточарске лексике*, у: ПИМ, 8–17.
- Богдановић 2015б** - Н. Богдановић: *Називи и имена брва у околини Сврљига*, у: ПИМ, 18–36.
- Богдановић 2015в** - Н. Богдановић: *Што у природи - то и у језику*, у: ПИМ, 113–118.
- Богдановић 2015г** - Н. Богдановић: - *Козо једна! - Јарче прчави!*, у: ПИМ, 119–127.
- Богдановић 2015д** - Н. Богдановић: *Одраз пастирског знања на именовање простора*, у: ПИМ, 128–131.

- Богдановић 2019** - Н. Богдановић: *Пастирски речник југоисточне Србије* (сепарат), СД36 LXVI/2, Београд.
- Бошњаковић 1985** - Ж. Бошњаковић: *Пастирска терминологија Срема*, Нови Сад.
- Вајс 1982** - Н. Вајс: О лексикографској дефиницији, *Лексикологија и лексикографија*, Зборник радова, Београд - Нови Сад.
- Вендина 1994** - Т. И. Вендина: *Призренско-тимокские говоры в южнославянском диалектном контексте* (по материјалам I т. Лексикословно-образовательной серии ОЛА Животный мир, Москва, 1988), ППТ, 73-84.
- Влајић-Поповић 1994** - Ј. Влајић-Поповић: *Германизми у говорима југоисточне Србије*, ППТ, 445-456.
- Вукадиновић 1990** - В. Вукадиновић: *Микротопонимија Сокобањске котлине* (Сепарат), ОП XI, Београд
- Вукадиновић 1996** - В. Вукадиновић: *Топоними зоонимског порекла*, Филозофски факултет у Нишу, Ниш.
- Вуковић 2007** - М. Вуковић: *Лексика коњарства у Горњем Заостру*, у: ДИС, 111-144.
- Георгијевић 1957** - С. Георгијевић: *О топонимима са основом кобил-, кобиљ- (копил-)*, ЗМСФЛ I, 146-152.
- Георгијевић 1967** - С. Георгијевић: *Балканолошке студије*, I, односу шума - гора - планина (9-43) и огањ - ватра (45-69). Ниш.
- Георгијевић 1968** - С. Георгијевић: *Балканолошке студије*, II, *Из сточарске вајз*, Ниш.
- Георгијевић 1968** - С. Георгијевић: *Балканолошке студије I-II*, Ниш.
- Георгијевић 1978** - С. Георгијевић: *Власи у средњовековној српској држави*, *Нишки зборник*, бр. 6, 123-130.
- ППТ** - *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката* (Зборник реферата са научног скупа у Нишкој Бањи 1992), Филозофски факултет Ниш, Институт за српски језик САНУ, Београд, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, Ниш 1994.
- Дешић 1990** - М. Дешић: *Из српскохрватске лексике*, *Универзитетска ријеч*, Никшић.
- Динић 2004** - Ј. Динић: *Ономастика Заглавка*, (Сепарат), ОП XVII, Београд.
- Динић 2008** - Ј. Динић, Ј: *Тимочки дијалекатски речник*, Монографије 4, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Динић 2017** - Ј. Динић: *Топонимија Буцака*, (Сепарат), ОП XXIV, Београд.
- ДИС** - *Дијалектолошка истраживања*, II, (зборник радова посвећен сточарској лексичи, прир. Н. Јовић), Филозофски факултет, Ниш 2007.
- Елезовић 1932** - Г. Елезовић: *Речник косовско-метохиског дијалекта*, св. 1, СД36 IV, Београд.
- Елезовић 1935** - Г. Елезовић: *Речник косовско-метохиског дијалекта*, св. 2, СД36 V, Београд.

- ЕРСЈ 1** - *Етимолошки речник српског језика*, Св. 1, А-АШ, Београд 2003.
- ЕРСЈ 2** - *Етимолошки речник српског језика*, Св. 2 БА-БД, Београд 2006.
- ЕРСЈ 3** - *Етимолошки речник српског језика*, Св. 3, ББ-БЈ, Београд 2008.
- ЕРСЈ Оглед.** - Етимолошки одсек Института за српски језик САНУ, *Огледна свеска*. Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 15, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1998.
- ЕРСЈ** - *Етимолошки речник српског језика*, Св. 1-3. Београд: Институт за српски језик: САНУ, 2003.
- Живковић 1987** - Н. Живковић: *Речник пиротског говора*, Пирот.
- Живковић 1998** - Н. Живковић: *Гора бриљанова* (Народне песме пиротског краја), Музеј Понишавља, Пирот.
- Жугић 2000** - Р. Жугић: *М. Златановић, Речник говора јужне Србије*, приказ, Лингвистичке актуелности, 1/2.
- Жугић 2005** - Р. Жугић: *Речник говора јабланичког краја*, Српски дијалектолошки зборник II, Београд: САНУ и Институт за српски језик САНУ.
- Златановић 1998** - М. Златановић: *Речник говора јужне Србије*, Врање: Врањске књиге.
- Златановић 2011** - М. Златановић: *Речник говора југа Србије*, Аурора, Врање.
- Златковић 1988** - Д. Златковић: *Пословице и поређења у пиротском говору*; СД36 XXXIV, 345-463.
- Златковић 2006** - Д. Златковић: *Традиционално сточарство у пиротском крају и његове перспективе*, Пи-прес, Пирот.
- Златковић 2014б** - Д. Златковић: *Речник пиротског говора*, II, Службени гласник, Београд.
- Златковић 2014а** - Д. Златковић: *Речник пиротског говора*, I, Службени гласник, Београд.
- Златковић 2015** - Д. Златковић: *Имена коза*, у: ПИМ, 37-48.
- Златковић 2018** - Д. Златковић: *Сексуалност у народној култури Старе планине и ближе околине*, Пирот.
- ЗМСФЛ** - Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад.
- Ивић 1981** - П. Ивић: *Историја српског народа*, књ. I, СКЗ, Београд, 125-140; 617-640.
- Ивић 1983** - П. Ивић: *Историја српског народа*, књ. II, СКЗ, Београд, 519-534.
- Ивић 1986** - П. Ивић: *Српски народ и његов језик*, Београд: СКЗ, Београд.
- Ивић 2001** - П. Ивић: *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Илић 2004** - М. Илић: *Лексикографски поступци у дијалекатским речницима југоисточне Србије*, Филозофски факултет, Ниш.
- Илић 2015** - М. Илић: *Комуникација - човек животиња*, у: ПИМ, 102-112.
- Илић 2019** - М. Илић: *Боја и пастирски именованослов*, у: Исходишта 5, 145-155.

- Исходишта 5** - (Зборник радова, бр. 5) Савез Срба у Румунији, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Филолошки, историјски и технолошки факултет Западног универзитета у Темшвару, Темишвар / Ниш 2019.
- Јашовић 1997** - Г. Јашовић: *Пастирска терминологија Пећког Подгора*, Приштина - Зубин Поток - Исток.
- Јашовић 2007** - Г. Јашовић: *Узвици за дозивање или терање стоке и још неки узвици увези са пословима око стоке*, у: ДИС, 81–88.
- Јашовић 2008** - Г. Јашовић: *Сточарски термини и лексика турског и арбанашког порекла у говору Срба старинаца Пећког Подгора*, Баштина, Приштина - Лепосавић, св. 24, 11–23.
- Јашовић 2015** - Г. Јашовић: *Пастирска лексика и терминологија југоисточне Србије*, у: ПИМ, 136–140.
- Јовановић 2004** - В. Јовановић: *Речник села Каменице код Ниша*, СДЗБ LI, Београд.
- Јовановић 2007** - В. Јовановић: *Додатак речнику села Каменице код Ниша*, СДЗБ LIV, 403–520.
- Јовановић 2007** - В. Јовановић: *Социјално-психолошке основе односа човека и животиње*, у: ДИС, 5–25.
- Јовић 2007** - Н. Јовић: *Дијалектолошка истраживања II*, Зборник радова, Филозофски факултет у Нишу, Ниш.
- Јовић 2015** - Н. Јовић: *Речи страног порекла у сточарској терминологији југоисточне Србије*, Маргарита Младенова, Мая Радичева и др. (ур.), *Движение и пространство в славянските езици, литератури и култури*, Сборник с доклади от Дванадесетите международни славистични четения София 9–10 май 2014, Том първи Езикознание. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, 215–222.
- Јовић 2015** - Н. Јовић: *Сточарска лексика у Речнику тимочког говора*, у: ПИМ, 57–101.
- Јовић 2018** - Н. Јовић: *Страни елементи у лексици прераде примарних сточарских производа у говорима југоисточне Србије*, Михај Н. Радан (ур.), *Исходишта/Originations 4*. Темишвар: Савез Срба у Румунији, Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији, Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног универзитета у Темишвару - Ниш: Филозофски факултет, 141–158.
- Јоцић 2005** - Д. Јоцић: *Сточарска лексика села Лозан*, Прилози Културној историји Сврљига, св. 3, Сврљиг.
- Јуришић, Марковић 2016** - М. Јуришић и Ј. Марковић: Прилог библиографији призренско-тимочких говора од 1992. до 2014. године, у: *Александар Белић - 110 година од појаве Српског дијалектолошког зборника*, Зборник радова са истоименог научног скупа, Ниш: Филозофски факултет, 127–191.
- Кварчиа 1981** - В. Е. Кварчиа: *Животноводческая (пастушеская) лексика в абхазском языке*, Сухуми: Алашара.

- Клепикова 1974** – Г. П. Клепикова: *Славянская пастушеская терминология. Ее генезис и распространение в языках карпатского ареала*, Москва.
- Корчмарь 1989**: В. В. Корчмарь: *Молдавская пастушеская терминология: ареальное и онома-семасиологическое исследование*, Автореф. диссертации, Кишинев.
- Лома 2013**: А Лома: *Топонимија Бањске хрисовуље*, САНУ, Одељење јеуика и књижевности, Одбор за ономастику, Библиотека Ономатолошких прилога, књ. 2, Београд.
- Манић 1997** – Д. Манић Форски: *Лужнички речник*, Бабушница.
- Марковић 1986** – М. Марковић: *Речник народног говора у Црној Реци*, СДЗБ XXXII.
- Марковић 1993** – М. Марковић: *Речник народног говора у Црној Реци*, СДЗБ XXXVIII.
- Марковић 2015** – Ј. Марковић: *Имена паса у југоисточној Србији*, ПИМ 49–56.
- Милићевић 1884** – М. Ђ. Милићевић: *Краљевина Србија*, Београд.
- Митровић 1992** – Б. Митровић: *Речник лесковачког говора*², Лесковац.
- Михајловић 1977** – Ј. С. Михајловић: *Лесковачки говор*, Лесковац.
- Михајлов-Јокановић 1997** – Ј. Михајлов-Јокановић: *Узвици као врста речи*, у: НССВД 27/2, 1997, 247–52.
- Мразовић, Вукадиновић 1990** – П. Мразовић и З. Вукадиновић: *Грамматика српскохрватског језика за странце*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад.
- НССВД – *Научни састанак слависта у Вукове дане*, Филолошки факултет, Београд.
- ОКДА – *Общекарпатский диалектологический атлас, Вступительный выпуск*, Скопје 1987.
- ОКДА – *Општекарпатски дијалектолошки атлас*
- ОЛА – *Општесловенски дијалектолошки атлас (у изради)*.
- ОП – Ономатолошки прилози
- Павловић 1994** – З. Павловић: *Хидронимски слив Јужне Мораве*, Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског Филолога, књ. 10, Београд.
- Петровић 1995** – Н. Петровић: *Лексички паралели во сточарската терминологија во некои македонски српски говори*, Втор научен собир на млади македонисти, Скопје, 371–382.
- Петровић 1996** – Н. Петровић: *Страни елементи у сточарској терминологији југоисточне Србије*, магистарски рад у рукопису, Београд.
- Петровић 2012** – С. Петровић: *Туризми у српском призренском говору: на материјалу из рукописне збирке речи Димитрија Чемериџића*, Монографије, књ. 16, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Пижурица 1977** – М. Пижурица: *Прилог проучавању сточарске терминологије у Црној Гори*, Сарајево: Посебна издања АНУБиХ, књ. XXXI, 101–137.

- Пижурица 1977** - М. Пижурица: *Боје у зоонимији*, Сарајево: Посебна издања АНУБиХ, књ. XXXI, 29–45.
- Пижурица 1984–1985** - М. Пижурица: Етимолошке белешке из пастирске лексике, Нови Сад: *Зборник МС за филологију и лингвистику*, XXVII–XXVIII, 615–632.
- ПИМ** - *Пастирски именованослов* (зборник радова о језичком и културном наслеђу Старе планине, ур. Н. Богдановић), Хемимонтана, Ниш 2015.
- Поповић 1884** - Ђ. Поповић: *Турске и друге источанске речи у нашем језику*, Гласник Српског ученог друштва, књ. 58, Београд.
- Поповић 1955** - И. Поповић, *Историја српско-хрватског језика*, Матица српска, Нови Сад, 1955.
- Првуловић 2007** - Б. Првуловић: *Лексика старих заната*, Занатска комора, Ниш.
- Премк 1997** - Д. Г. Премк: *Полисемија*, Институт за српски језик САНУ, Библиотека ЈФ, Нова серија, књ. 14, Београд.
- Раденковић 1982** - Љ. Раденковић: *Народне басме и бајања*, ИРО „Градина” Ниш, НИРО „Јединство” Приштина, НРИО „Светлост” Крагујевац.
- Рајковић 1990** - Љ. Рајковић Кожељац: *Ономастика Тимока*, (Сепарат), ОП XI, Београд.
- Рајковић 2014** - Љ. Рајковић Кожељац: *Речник тимочког говора*, Неготин.
- Рајковић 2016** - Љ. Рајковић Кожељац: *Антологија усменог песничтва источне и јужне Србије*, Књижевно-издавачко друштво „Лексика” Неготин.
- Ракић-Милојковић 1993** - С. Ракић-Милојковић: *Пастирска терминологија Кривовирског Тимока*, СДЗБ XXXIX.
- Речник САНУ** - Речник српскохрватског књижевног и народног језика, 1–19, САНУ, Београд.
- РМС** - *Речник српскохрватског књижевног језика, I–III*. Нови Сад - Загреб : Матица српска - Матица Хрватска, 1967–1969; *Речник српскохрватског књижевног језика, IV–VI*. Нови Сад : Матица српска.
- РРОДД** - *Речник на ретки, остарели и диалектни думи в литературата ни од XIX и XX век*, под редакцијата на Стефан Илчев, Софија, 1974.
- РСЈ** - *Речник српскога језика*, ред. Мирослав Николић, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- РЧД** - *Речник на чуждите думи в българския език*, Софија, 1978.
- Савић-Грујић 2017** - А. Савић-Грујић: *Антропографска лексика у говорима сврљешког краја - лингвогеографски приступ*, СДЗБ LXV/2, Београд.
- САНУ** - Српска академија наука и уметности, Београд.
- СДА** - *Српски дијалектолошки атлас* (у изради).
- СДЗБ** - *Српски дијалектолошки зборник*, САНУ и Институт за српски језик, Београд (1905–).

- Собољев 2008** - А. Собољев: Из названий молочных продуктов в пиперском говоре, у: *Зборник Института за српски језик САНУ*, I, посвећено др Драгу Ђупићу, Београд, 555–565.
- Станишић 1955** - В. Станишић, *Српско-албански језички односи*, САНУ, Балканолошки институт, Посебна издања 59, Београд.
- Стојановић 2010** - Р. Стојановић: *Црнотравски речник*, СДЗБ LVII.
- Томић 1984** - М. Томић: *Речник (говора Свиничана)* у: *Говор Свиничана*, СДЗБ XXX, 116–243.
- Ђирић 1997** - Љ. Ђирић: *Ономастика белопаланачког краја*, ОП XIII, Београд.
- Ђирић 2007** - Љ. Ђирић: *Топоними сточарске провенијенције у белопаланачком крају*, у: ДИС, 145–154.
- Ђирић 2018** - Љ. Ђирић: *Речник говора Лужнице*, СДЗБ LXV/2.
- Форски 1997** - Д. Манић Форски: *Лужнички речник*, Бабушница.
- Цветановић 2013** - В. Цветановић: *Речник заплањског говора*, Гаџин Хан: Н. Б. „Бранко Миљковић”.
- Црњак 2007** - Д. Црњак: *Терминологија овчарства у околини Лакташа*, СЈ 12, 367–391.
- Црњак 2011** - Д. Црњак: *Пастирска лексика лакташког краја*, Универзитет у Бањој Луци, Филозофски факултет, Бања Лука.
- Brozović, Ivić 1988** - D. Brozović i P. Ivić: *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Izvadak iz drugog izdanja Enciklopedije Jugoslavije, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža”.
- Pižurica 1971** - M. Pižurica: *Iz onomastike Rovaca. Imena domaćih životinja, Prilozi proučavanju jezika VII*, Novi Sad, 167–185.
- Skok 1971–1974** - P. Skok: *Etimologijski rečnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, JAZU, Zagreb.
- Stojanovski 1975** - A. Stojanovski: *Vranjski kadiluk u XVI veku*. Narodni muzej u Vranju, Vranje, 100–118.
- Škaljić 1989** - A. Škaljić: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.
- Zgusta 1991** - I. Zgusta: *Priručnik leksikografije, prevod i predgovor D. Šipka*. Svjetlost, Sarajevo.